

W szkole opracowania Archeologischer Excursen... odnosi się jedynie i innych, ogólnych informacji, m. in. dotyczących problematyki medievalnej. Rozważa kontinuität związku przedstawienia subkontaktu ogólniejsze kulturowo-materyjne na Słowacji w przedziale i wczesnych jej fazach. Jedyną rolę pierwszego rozważania była, która była m. in. materiał literatury wstępnej z planu niektórych wczesnych elementów, a zwłaszcza też sztuki i sztuki wczesnych na wale subkontaktu do rodzaju technicznego z fazy postmedievalnej i medievalnej. Opisał niektóre wybitniejszych i niektórych obiektów w tym z wyjątkiem elementów słowackich, proponując to wady słowacki z wczesnej epoki brązu, np. Spitzberg (Słowacja) czy Krasno-Slava*, a dla obiektów późniejszych np. Smolenec-Mojca czy Vrbica Kubin*.

Powinno uwagi zwrócić się jednak skierował przede wszystkim na informacje uzupełniające, które się w nich z wyjątkiem uwagi historycznej jest na wale ról Słowacji dla pozostałości pre- i wczesnych dzieł Malgostki i postępowania przede Górnego Śląska, a przede wszystkim i Lublino. Omawiana publikacja, jak wiadomo, nie wyłącza subkontaktu ogólniejsze, wczesnych z wyjątkiem dzieł Słowacji. Przynosi jednak podstawowy wady informacji z aktualnym stanie badań oraz również zestawienie bibliograficzne prac słowackich historyków.

Ważną rolę należy, iż okazała się ona w order takim zakresie 100 str., lecz również ja jako wstępny etap do przygotowania opracowania wczesnej dzieł Słowacji, na wale wyjątkowej na wale wyjątkowej jak wczesnej pre- i wczesnych dzieł Czech. W tym zakresie uwzględniał także późniejszego opracowania, dotyczącego Moraw, które później wady ról historyka pozostały Przewodny zjednoczenia Kollina, Karpaska i Králová wczesnośredniowiecznej a również w kierunku Olzy i Włoch.

Elżbieta Białasiewicz

LA CÉRAMIQUE MÉDIÉVALE EN MEDITERRANÉE OCCIDENTALE Xe-XVe SIÈCLES, Valbonne 11-14 settembre 1978, [w:] Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique, nr 584, Paris 1980, 465 s.

Omawiana publikacja zawiera materiały z I międzynarodowego kolokwium archeologii średniowiecznej poświęconego ceramice X-XV w. zachodniej części basenu Morza Śródziemnego. Spotkanie to skupiło przede wszystkim przedstawicieli krajów bezpośrednio zainteresowanych problematyką sympozjum, a więc Francji, Włoch, Afryki pń. i Hiszpanii, choć nie zabrakło tam badaczy z Wielkiej Brytanii, USA i Polski.

* Zob. plan w pracy: J. Vlček, Spitzberg (Słowacja) wczesnośredniowieczny postępowanie subkontaktu kultury, Slavia 1975, s. 10 str. 1.

* W odniesieniu do tego wstępu, na konferencji „Deutscher und Österreichischer Bergbau in Mitteleuropa“ w Dornbirn (1978), dr. A. Tóth zwrócił uwagę, że klasyczna już w literaturze rekonstrukcja wczesnośredniowiecznego zaplecza wady, jest również, gdyż uwzględniona w niej liczba dzieł, a nie tylko i tylko wybitniejszych dzieł, stał się więc uwzględniał także rólkiego upodobnienia przedmiotów rekonstrukcji dla wady z fazy z wczesnej. Dotychczasową rekonstrukcję patrz np. J. Vlček, Österreichische..., s. 100 str. 1.

* Zob. M. Dulek, Der jugoslawenzeitliche Przewodny auf dem Gebiet der Slowakei, [w:] Symposium zur Przewodny der jugoslawenzeitlichen Kultur in Mitteleuropa, Bratislava 1974, s. 100 str. 1.

Referowany tom jest czymś więcej aniżeli zbiorem 40 referatów i komunikatów wygłoszonych na sesji. To przede wszystkim największe, z opublikowanych dotąd, kompendium wiedzy na temat różnorodnych aspektów garncarstwa średniowiecznego tej części Europy oraz Afryki płn. Wykorzystano przy tym zarówno materiały pochodzące z wykopaliisk archeologicznych, jak i niepublikowane dotąd kolekcje muzealne; na dużą skalę znalazły zastosowanie w tych studiach metody laboratoryjnego badania ceramiki.

Szczególne miejsce jakie zajmuje ceramika naczyńowa w całokształcie badań archeologicznych wynika z faktu, że — jak podkreślił w wystąpieniu na otwarcie obrad sesji znakomity francuski mediewista M. de Bouard — jest ona czymś więcej aniżeli elementem datującym. To przede wszystkim pozostałości jednej z ważniejszych dziedzin aktywności produkcyjnej człowieka w średniowieczu. Ta grupa zabytków była zarazem świadectwem najbardziej obecnym i najbliższym życia codziennego ludzi w dawnych wiekach i z tych względów wymaga szczególnego potraktowania (s. 12).

W pracy zastosowano geograficzne kryterium układu poszczególnych artykułów, tzn. zgrupowane są one według stref występowania zespołów ceramiki. Ten podstawowy układ przerywają prace o charakterze metodycznym, bądź mające znaczenie interregionalne, np. niektóre studia porównawcze.

Artykuły i komunikaty poprzedzone są krótkim streszczeniem, a na ich końcu można znaleźć informacje bibliograficzne.

Tom otwiera artykuł G. Demians d'Archimbaud i M. Picon, *Les céramiques médiévales en France méditerranéenne* (s. 15-42). Poza prezentacją głównych stanowisk archeologicznych w Prowansji i dolinie Rodanu, autorzy sporo miejsca poświęcają metodom określania pochodzenia wyrobów. Warto w tym miejscu przypomnieć, że M. Picon od lat specjalizuje się w tej problematyce, mając na tym polu już niemałe osiągnięcia. W przypadku ceramiki południowo-francuskiej studia te zmierzają w dwóch podstawowych kierunkach: pierwszy z nich nazwany przez autorów „typologią periodyzowaną” dotyczy morfologii i ustalania chronologii wyrobów. Kierunek drugi — to badania laboratoryjne: petrograficzne i chemiczne wybranych próbek ceramiki i surowców. Metody te stosowane są komplementarnie. Autorzy omawiają też inne metody analiz specjalistycznych, jakie dla określania pochodzenia ceramiki znajdują, bądź też znaleźć mogą zastosowanie. Zwracają przy tym uwagę na niezbędność wykorzystania w opracowaniu danych metod analizy matematycznej. Zastosowanie zespołu tych środków pozwolić może, ich zdaniem na osiągnięcie następujących celów badawczych: a — określenie miejscowego pochodzenia wyrobów, b — identyfikację naczyń z określonego warsztatu produkcyjnego, c — określenie pochodzenia danej grupy ceramiki. W zakończeniu podano przykłady niektórych dokonań na polu określania wyrobów regionalnych oraz wydziałania importów. Wywody zawarte w tekście uzupełniają ryciny ceramiki oraz mapki ze strefami występowania różnych kategorii wyrobów.

T. Mannoni i A. Mazzucotelli są autorami kolejnego artykułu *Integrazione fra dati archeologici ed analisi di laboratorio dei tipi mediterranei di ceramica medievale presenti in Liguria* (s. 43-58). Jest to prezentacja długofalowego i będącego od 1968 r. w realizacji, programu badań laboratoryjnych w zakresie określania pochodzenia i identyfikacji ceramiki basenu Morza Śródziemnego. Badania te obejmują analizy mineralogiczne i petrograficzne, a animatorem ich był T. Mannoni, pracownik Instytutu Mineralogii Uniwersytetu w Genui i zarazem członek „Centro Ligure per la Storia della Cultura Materiale”. Badacz ten stworzył metodologiczne podstawy tych studiów, które zaliczyć należy do najpoważniejszych, prowadzonych aktualnie na terenie Włoch. Referowany przez autorów program dotyczy ceramiki pradziejowej, klasycznej i postklasycznej, znajdowanej na różnych stanowiskach w basenie Morza Śródziemnego. Duże znaczenie w tych badaniach odgrywa współ-

praca z ośrodkami innych krajów. Oprócz analiz ściśle laboratoryjnych, związanych z określaniem komponentów mineralogicznych i chemicznych ceramiki, próbuje się ustalać za pomocą technik matematycznych standardy składu surowcowego wyrobów z różnych centrów produkcji. W końcowej części artykułu zacytowano kilka przykładów ilustrujących dotychczasowe osiągnięcia badawcze.

Metodologiczny charakter ma także komunikat D. Dufournier *Exemple d'application de l'analyse chimique à l'étude d'un lot de céramiques médiévales* łączący się z zagadnieniami referowanymi wyżej (s. 49-58). Autor, należący do czołowych w tym zakresie specjalistów francuskich, kierujący laboratorium chemii w Ośrodku Badań Archeologicznych na Uniwersytecie w Caen, omawia wyniki analiz chemicznych ceramiki znalezionej wewnątrz pieca garncarskiego odkrytego w miejscowości d'Argentan. Wyróżnia on trzy grupy surowców ogólnie podobnych, lecz różniących się zawartościami poszczególnych składników. Odpowiednie obserwacje wykazały, że istnieje określony związek pomiędzy rodzajami naczyń, a surowcem użytym do ich wyrobu. Interesującym elementem badań jest też próba ustalenia kolejności wypału naczyń. W sumie, w tym krótkim komunikacie zawarto wiele interesujących pomysłów, które stanowią źródło inspiracji dla badaczy zainteresowanych problematyką identyfikacji wyrobów. Praca ilustrowana jest licznymi wykresami.

Inny aspekt metodologiczny ma komunikat E. Pleszczyńskiej i S. Tabaczyńskiego *Séquences stratigraphiques et chronologie des types céramiques: essai d'établissement d'un modèle de traitement* (s. 59-63). Przedmiotem ich zainteresowania są układy stratygraficzne na stanowiskach wielowarstwowych, a ściślej — grupa warstw określana mianem przechodnich, tzn. reprezentujących różne stany odpowiadającego im systemu społeczno-kulturowego. W przypadku analizy materiałów archeologicznych podstawowy problem dotyczy estymacji porządku typów chronologicznych znaczących. Odpowiednie dedukcje w tym zakresie przeprowadzono metodą symulacji na przykładzie ceramiki. Stwierdzając, że przechodzenie naczyń do ziemi jest procesem zbliżonym do rozkładu Poissona, autorzy wskazują na przydatność niektórych technik matematycznych dla badania wydzielonych typów, drogą analizy intensywności ich występowania. Pomocną w tym zakresie być może funkcja zależności monotonicznej, której zastosowaniu poświęca się w komunikacie więcej miejsca. Wywód ilustrowany jest wykresami.

Omówiona wyżej praca kończy serię komunikatów o charakterze metodologicznym. Kolejny artykuł — D. Whitehouse'a zatytułowany *Medieval Pottery in Italy: the Present State of Research* (s. 65-82) jest syntezą dotychczasowych badań nad różnymi kategoriami wyrobów garncarskich z terenu Włoch. Osiągnięć w tym zakresie jest niemało, zważywszy, że jeszcze kilkanaście lat temu brak było publikacji poświęconych włoskiej ceramice średniowiecznej, a pierwsze systematyczne wykopaliska dotyczące tego okresu miały miejsce w Genui w 1968 r. Duży wkład do tej dziedziny badań wniósł autor artykułu, któremu zawdzięczać należy m. in. wydzielenie i zdefiniowanie naczyń ze szklivem ołowiowym starszego typu, nazywanych dla upamiętnienia miejsca odkrycia (Forum Romanum w Rzymie) — Forum Ware. W artykule omawiane są kolejno zagadnienia dotyczące ceramiki kuchennej (*d'uso comune*), malowanej barwnymi taśmami, w której badaniu Whitehouse ma też niemałe zasługi oraz najstarszych glazur wczesnośredniowiecznych występujących często na wyrobach z Rzymu i rejonu Lazio. Naczynia szkliwione rozpowszechnione od połowy VIII w. do połowy IX w. znane są poza środkowymi Włochami (gdzie po raz pierwszy zostały zidentyfikowane i zdefiniowane), także ze stanowisk Włoch pld., Sycylii, Korsyki i Malty. W dalszej części pracy przedstawiono syntetycznie rozwój garncarstwa półwyspu Apenińskiego od XI w. do XV w. Sporo miejsca poświęcono zwłaszcza genezie najstarszych wyrobów dekorowanych techniką graffito oraz wczesnym majolikom. Dobrym uzupełnieniem wywodów autora są liczne ryciny i fotografie omawianych naczyń.

G. Berti i L. Tongiori w komunikacie *Ceramiche decorate (X-XIV secolo) di importazione da vari centri del mediterraneo e di produzione locale sulla base della documentazione in Toscana* (s. 83-91) zajmują się analizą ornamentowanych mis stanowiących element dekoracji budynków sakralnych w Pizie. Badaniami objęto ponad 600 naczyń i ich fragmentów datowanych na okres od początku XI w. do połowy XIII w. Ustalono, że większość tych wyrobów pochodziła z importu, przy czym w XI w. napływały one głównie z krajów Magrebu, Sycylii, Hiszpanii i Egiptu, podczas gdy w XIII i XIV w. wyraźnie wzrasta udział warsztatów miejscowych — pizańskich i z innych rejonów Włoch. Artykuł ilustrowany przykładami odpowiednich naczyń jest interesującym przyczynkiem do badań nad szlakami handlowymi w średniowieczu, w tej części Europy.

Zasygnalizowana wyżej problematyka kontynuowana jest w artykule H. Blake'a *The »bacini« of North Italy* (s. 93-111). *Bacini* — to włoska nazwa głębokich mis z reguły bogato dekorowanych i używanych w średniowieczu m. in. do zdobienia fasad niektórych budynków, głównie sakralnych. Analizą objęto znaleziska z Włoch, z obszaru na północ od Apeninów. W efekcie przeprowadzonych badań ustalono, że w XI w. przeważają wyroby pochodzące z Bliskiego Wschodu i Afryki płn., w XII w. często spotyka się naczynia orientalne pokrywane szkliwem metalicznym (tzw. lustry), natomiast w XIII w. obok wyrobów hiszpańskich i orientalnych występują też wyroby produkcji lokalnej. Liczba importów wyraźnie spada w kolejnych dwóch stuleciach. Utrudnieniem w badaniach jest, jak podkreśla autor, niesprecyzowana chronologia wielu budynków, z których pochodzą naczynia będące przedmiotem opracowania. Uzupełnieniem wywodów są liczne fotografie ceramiki, tablica, mapki znalezisk różnych rodzajów wyrobów oraz aneks zawierający wykaz stanowisk z budynkami mającymi ten rodzaj dekoracji, analogiami oraz informacjami bibliograficznymi. Podstawą tego wykazu, jak podkreśla autor, był obszerny katalog, będący obecnie w przygotowaniu do druku.

Informację o aktualnych pracach realizowanych w ramach programu naukowego „Centro Ligure per la Storia della Cultura Materiale” znaleźć można w komunikacie I. i D. Carbona, A. Gardini, T. Mannoni i M. Milanese *Contributi dell'Archologia medievale ligure alle coscienze dei prodotti ceramici nel mediterraneo occidentale* (s. 113-123). Obok studiów nad wyrobami produkcji lokalnej (IX-XV w.) wiele miejsca poświęca się w nim importom z różnych ośrodków basenu Morza Śródziemnego. W komunikacie zaprezentowano poszczególne kategorie ceramiki będące przedmiotem szczegółowych analiz. Autorzy akcentują wieloaspektowość tych badań, które obejmują takie zagadnienia tematyczne, jak: studia nad ceramiką różnych ośrodków feudalnych, typologię wyrobów, określanie warsztatów produkcyjnych oraz wydzielenie i definiowanie importów. W komunikacie zamieszczono sporo rycin badanych wyrobów.

Problematykę importów ceramicznych podejmuje M. Picon i G. Demians D'Archimbaud w artykule *Les importations de céramiques italiennes en Provence médiévale: état des questions* (s. 125-135). Wyróżniają oni w Prowansji i Langwedocji 2 rodzaje importów włoskich: graffiti archaiczne z dekoracją na szkliwie ołowiowym oraz archaiczne majoliki pizańskie i liguryjskie pokryte z jednej strony szkliwem ołowiowym, z drugiej zaś emalią cynową. Zadaniem autorów było określenie wyrobów różnych centrów produkcji za pomocą technik laboratoryjnych. Dla celów porównawczych wykorzystano serię próbek ze stanowisk północno-włoskich (Savona, Piza, Genua). Grupowanie wyników badań składu chemicznego następowało za pomocą analizy skupień. W efekcie ustalono, że graffiti znajdujące w południowej Francji pochodzą głównie z Savony i Pizy. Na uwagę zasługuje wykorzystanie w tych pracach środków przetwarzania danych do klasyfikacji wyników analiz, co wydatnie poszerza gamę możliwości w studiach identyfikacyjnych.

R. Francovich i S. Gelichi w artykule zatytułowanym *Per una storia delle*

produzioni e del consumo della ceramica bassomedievale a Siena e nella Toscana meridionale (s. 137-153) podejmują próbę systematyki zespołów ceramicznych z XIV w. i XV w. wydobytych w trakcie badań ratowniczych w różnych punktach Sieny. Opisywane są okoliczności odkrycia grup wyrobów, a następnie omawia się kolejno poszczególne klasy ceramiki. W końcowej części pracy autorzy poświęcają nieco miejsca importom, których terytorium wyjściowym była w owym czasie przede wszystkim Hiszpania. Istotną częścią opracowania jest próba określenia kierunków dystrybucji różnych rodzajów naczyń w Toskanii, w wiekach XIV i XV. Całość dokumentowana jest fotografiami i rycinami naczyń ceramicznych.

Znany włoski specjalista w zakresie ceramiki — O. Mazzucato w artykule „Il boccale romano nel medioevo” (s. 155-165) zajmuje się dzbanami średniowiecznymi znajduwanymi w prowincji Lazio. Analizowane są kolejno cechy morfologiczne, dekoracyjne i technologiczne tej klasy wyrobów. Wśród cech, które winny interesować badającego morfologię, należy umieścić, jego zdaniem, takie jak stosunek pomiędzy wagą brutto i netto wyrobu, objętość materiału ceramicznego w stosunku do pojemności naczyń, racjonalność formy z punktu widzenia jej stabilności itp. Interesujące są też uwagi autora dotyczące oceny proporcji dzbanów.

Omawiając zagadnienie dekoracji Mazzucato zwraca uwagę na różnicowanie cen wyrobów w zależności od jakości ornamentów. Stwierdza przy tym, że pokrycie całego naczynia zdobinami podnosiło jego cenę o 1/3 (s. 162). Znacznie mniej miejsca poświęca autor zagadnieniom technologicznym, ograniczając się w zasadzie do generalnego omówienia rodzajów szklivi i emalii. W końcowej części pracy znaleźć natomiast można kilka uwag odnośnie do datowania i pochodzenia wyrobów. Wywody autora ilustrowane są przykładami omawianej ceramiki.

Interesującą próbę określenia organizacji wewnętrznej domostw na podstawie rozmieszczenia ceramiki przedstawiła B. Maccari-Poisson w komunikacie *Méthodes archéologiques de relevé et de d'étude de la céramique pour restituer l'espace intérieur des maisons médiévales* (Brucato, Sicile) (s. 167-174). Badania podjęto na sycylijskim stanowisku Brucato, gdzie w obrębie pozostałości dawnych budynków mieszkalnych odkrywano znaczne skupiska różnych kategorii naczyń. Autorka omawia przykładowo dom, w którym znaleziono 865 fragmentów tych przedmiotów (amfory, kubki, dzbany, garnki). Na podstawie analizy dystrybucji różnych rodzajów naczyń w obrębie pomieszczenia, dokonała próby określenia miejsca przygotowywania potraw, konsumpcji posiłków itp. Jej zdaniem, brak niektórych elementów wyposażenia, np. pieca czy też określonych i niezbędnych w gospodarstwie naczyń, wskazuje, że omawiany obiekt zamieszkiwany był sezonowo. Prezentowany przez B. Maccari-Poisson kierunek badań rokować może znaczne walory poznawcze, zwłaszcza w ścisłym powiązaniu znalezisk archeologicznych z materiałami etnograficznymi.

Problematyka ceramiki sycylijskiej kontynuowana jest w kolejnej pracy *La ceramica nell'archeologia urbana: Palermo nel basso medioevo* (s. 175-186), której autorem jest F. D'Angelo. Omawiane przez tego autora zespoły składają się z naczyń należących do zastawy stołowej i wydobyte zostały w trakcie prac remontowo-budowlanych w starej części Palermo. Uwagę zwraca różnorodność rodzajów naczyń, zarówno produkcji lokalnej, jak i importów. Problematyka ta jest wyjątkowo złożona ze względu na wielokierunkowość oddziaływań kulturowych w przeszłości. Stąd studium F. D'Angelo ma na celu przede wszystkim zorientowanie czytelnika w tej złożoności i prezentację próbek różnych kategorii wyrobów. Omawiane są tu kolejno, poczynając od wczesnych form o tradycji bizantyjskiej (VI-początek X w.), naczynia o tradycji muzułmańskiej (koniec IX-początek XI w.), normańskiej (koniec XI-XII w.), krajów Magrebu (koniec XII-początek XIII w.), aż po produkcję lokalną i importowaną XIII i XIV w. Wywód autora zyskałby bez wątpienia na przejrzystości, gdyby zamieszczono tu nieco więcej materiału ilustracyjnego.

G. B. Siviero w krótkim komunikacie *Ceramica medievale veneta del XIII-XIV sec.* (s. 183-186) próbuje zreasumować dotychczasową wiedzę na temat ceramiki średniowiecznej prowincji Weneto, aczkolwiek jak dotąd niewiele jest na ten temat do powiedzenia z braku odpowiednich badań. Uwagi autora uzupełnia niewielka tablica przedstawiająca wybór bardziej charakterystycznych form naczyń.

W kolejnym artykule — *Un type d'importation pisane en Corse et son contexte archéologique: La céramique a stecca a Bonifacio* (s. 187-195) — R. P. Gayraud omawia importy italskie na Korsyce, ze szczególnym zwróceniem uwagi na gładkie, dekorowane motywami roślinnymi misy, zwane w tradycji lokalnej *a stecca*. Wykorzystuje niektóre metody analizy statystycznej, głównie przy wyliczaniu frekwencji tego rodzaju wyrobów w warstwach kulturowych. Procedura ta umożliwiła ustalenie momentu pojawienia się oraz określenie kierunków rozwoju tych naczyń. Artykuł ilustrowany jest wykresami oraz rycinami omawianej ceramiki.

Dalsza grupa artykułów i komunikatów zamieszczonych w tomie dotyczy garncarstwa średniowiecznego Afryki północnej. Prezentację tę otwiera komunikat A. Daoulati *La céramique ifriquienne du XIe au XVe siècle* (s. 197-201). Jest to krótkie omówienie stanu badań nad garncarstwem średniowiecznym obszaru dzisiejszej Tunezji. Wysoki poziom rzemiosła już w okresie X-XII w. zapewniali tu m. in. rzemieślnicy przybyli na te tereny z Syrii i Egiptu. W drugim okresie obejmującym XIII-XV w. zaznaczyła się zmiana oddziaływań kulturowych; pojawiają się wówczas masowo wielobarwne majoliki produkowane w ośrodkach ceramicznych na terenie Hiszpanii. W pracy zamieszczono tylko nieliczne informacje bibliograficzne, a w przeciwieństwie do innych artykułów publikowanych w omawianym tomie, nie załączono do niej materiału ilustracyjnego. Przyczyną tego stanu rzeczy jest brak opracowań szczegółowych oraz fakt, że historia ceramiki średniowiecznej tej części Afryki jest, jak pisze autor w pierwszym zdaniu komunikatu „entièrement à faire” (s. 197).

Nieco lepiej (co nie znaczy, że zadowalająco) przedstawia się sytuacja w przypadku sąsiedniej Algierii. Zabytkom z tych terenów poświęcone są dwie kolejne prace. Pierwsza z nich — to artykuł L. Golvin zatytułowany *Les céramiques émailées de période hammâdide Qal'a des Banû Hammâd (Algérie)* (s. 203-217). Jego przedmiotem są znaleziska ceramiki emaliowanej z miasta średniowiecznego (XI-XII w.) Qal'a des Banû Hammâd. Charakteryzuje się ona doskonałym wykończeniem powierzchni, przy czym masowość występowania naczyń emaliowanych pokrytych dekoracją wielobarwną sugeruje, że w ośrodku tym znajdowało się centrum ich produkcji. Uchylając się od dyskusji na temat typologii znalezisk m. in. ze względu na nikłość danych stratygraficznych (co jest charakterystyczne dla wielu znalezisk północnoafrykańskich), autor prezentuje równocześnie dość liczną gamę form naczyń. W końcowej części artykułu zwrócono uwagę na oddziaływania kulturowe innych krajów islamskich na produkcję lokalną.

Komunikat A. Mohamedi *Information sur les découvertes en céramique médiévale effectuées à Sétif (Algérie)* (s. 219-220) — dotyczy wykopalisk prowadzonych na terenie dawnej cytadeli bizantyjskiej w mieście Sétif. Prace te, podjęte w 1977 r. doprowadziły do odkrycia śladów osadnictwa datowanego na okres od I w. n.e. aż po średniowiecze, przy czym najistotniejszym elementem tych badań jest to, że występujące tam licznie zespoły ceramiczne dokumentowane są w pełnym kontekście stratygraficznym. Pozwala to żywić nadzieję, że ich przyszłe opracowanie stanowić może podstawę schematów typologicznych i chronologicznych dla ceramiki algierskiej z okresu wczesnego średniowiecza.

W końcu 1973 r. u wybrzeży południowej Francji odkryty został ładunek ze statku (o odkryciu tego ostatniego nic się nie pisze), na który składało się 360 przedmiotów; wśród nich zdecydowaną większość stanowił zbiór względnie jednorodnych naczyń. Informację o tym odkryciu przedstawił G. Vindry w komunikacie *Présen-*

tation de l'épave arabe du Bateguier (baie de Cannes, Provence Orientale) (s. 221-226). Choć całość wydobytych z dna morskiego materiałów jest jeszcze w opracowaniu, zdaje się nie ulegać wątpliwości, że do wielu odkrytych tam wyrobów najbliższe analogie występują na terenie Algierii. Odkrycie to stanowić może, zdaniem autora, dobry przyczynek do studiów nad wymianą handlową w przeszłości pomiędzy krajami arabskimi a obszarami Europy południowej. W pracy znaleźć można sporo rycin wyrobów ceramicznych omawianych w artykule.

Problemy garncarstwa średniowiecznego na terenie Maroka podejmuje M. Grenier de Cardenal w komunikacie *Recherches sur la céramique médiévale marocaine* (s. 227-249) poświęconym głównie ceramice pochodzącej z wykopalisk w Be-lyouneh (rejon Gibraltaru); ośrodek ten rozwijał się intensywnie w XII-XIV w. W artykule ograniczono się do prezentacji głównych rodzajów naczyń spotykanych na tym stanowisku. Dominują wśród nich okazy pokryte glazurą umieszczaną często od strony wewnętrznej, co zdaniem autorki wskazuje na jej aspekt funkcjonalny. W końcowej części pracy omawiane są importy, których największe ilości były przywożone z rejonu Malagi (Hiszpania). Znajomość przedmiotu badań przez M. Grenier de Cardenal, nie jest pozbawiona pewnych luk, np. nieufność budzi stwierdzenie, że wszystkie znalezione tam naczynia są toczone, wobec informacji, że wielkość domieszki schudzającej dochodzi od 0,5 do 3 mm średnicy. Pozytywnym elementem pracy jest spora ilość materiału ilustracyjnego (fotografie, ryciny). Podobnie jak w innych artykułach poświęconych ceramice krajów Magrebu, uwagę zwraca skąpość informacji bibliograficznych.

Problematyka dotycząca ceramiki marokańskiej kontynuowana jest w następnym artykule — pióra Ch. L. Redmana *Late Medieval Ceramics from Qsar es-Seghir* (s. 251-263). Wymieniona w tytule miejscowość — to jedna z dawnych fortec, jakie istniały w rejonie Gibraltaru w okresie XII-XVI w. Pracę Redmana rozpatrywać należałoby w dwu aspektach: z jednej strony jest to prezentacja — zbliżona do katalogu — różnych rodzajów naczyń wydobytych w trakcie czterech sezonów wykopaliskowych, z drugiej zaś — prezentacja podstaw analizy i klasyfikacji materiałów. Uwagę przyciąga zwłaszcza ten drugi aspekt zagadnienia. Autor przedstawia kolejno 3 etapy analizy, każdy na innym stopniu złożoności, oraz listę cech poddanych wyliczeniom za pomocą środków automatycznego przetwarzania danych. Redman podkreśla, że studia przez niego prowadzone są kompleksowe i zmiernają m. in. do określenia funkcji budynków, poprzez charakterystykę występujących w nich naczyń. Praca zasługuje na szczególną uwagę ze względu na swój metodologiczny charakter.

Kolejna grupa prac poświęcona jest ceramice średniowiecznej z obszaru Hiszpanii. Otwiera je artykuł J. Zozaya *Aperçu général sur la céramique espagnole* (s. 265-296). Jest to syntetyczne omówienie przemian w garncarstwie tej części Europy w okresie od początku VIII do końca XV w., którego rozwój został podzielony na 5 podokresów. Problemy te są wyjątkowo złożone ze względu na wielokierunkowość oddziaływań kulturowych w przeszłości, przenikających za pośrednictwem głównie świata islamskiego. Poczynając od fazy I (711-942 r.) spotykamy się tu z całą mozaiką wyrobów i technik zdobniczych, z X-wieczną porcelaną chińską włącznie. Dotąd stosunkowo słabo poznana jest produkcja ceramiczna okresu od końca XI do początku XIII w., dlatego prezentowane w pracy schematy typologiczne mają rozległe ramy czasowe. Więcej miejsca poświęcono omówieniu ceramiki z XIII-XV w., na przykładzie zespołów z wybranych ośrodków miejskich. Ale i w tym przypadku przedstawienie ich dokładnej typologii byłoby zdaniem autora artykułu przedwczesne. Uważa on, że należałoby uprzednio poddać rewizji wiele stosowanych dotąd pojęć w rodzaju „typ chrześcijański”, „ornament islamski” czy „styl perski” (s. 292). Problemem, którym zająć się muszą w najbliższym czasie archeolodzy hiszpańscy, jest również określenie stosunku pomiędzy ceramiką

„islamską” a „chrześcijańską” w okresach dominacji arabskiej i po rekonkwisście.

Artykuł bogato ilustrowany jest rycinami zrekonstruowanych naczyń.

G. Rosselló-Bordoy w pracy *La céramique arabe à Majorque (Problèmes chronologiques)* (s. 297-309) zajmuje się ceramiką arabską z Majorki w kontekście znalezisk z obszaru Hiszpanii. Przedmiotem artykułu jest 6 podstawowych rodzajów naczyń i ich warianty (datowanych na X-XIII w.), które autor, porównując je z analogicznymi znaleziskami z terenów Hiszpanii, próbuje umieścić w schematach chronologicznych. Praca ilustrowana jest przykładami omawianych naczyń oraz wykresem — próbą systematyzacji chronologicznej ceramiki arabskiej na Majorce.

Do kwestii chronologicznych — tym razem dotyczących niektórych rodzajów naczyń znajdujących w Hiszpanii powraca się w kolejnym komunikacie autorstwa J. Zozoyi, *Essai de chronologie pour certains types de céramique califale andalouse* (s. 311-315). Zawiera on dość ogólne uwagi na temat możliwości synchronizacji niektórych zjawisk z zakresu produkcji ceramicznej z okresami historii politycznej tych terenów, głównie w czasach kalifatu andaluzyjskiego. Autor stwierdza, że I faza kalifatu (942-976 r.) była czasem największego rozkwitu ceramiki luksusowej i jej dekoracji, rozwijającej się pod wpływem inspiracji orientalnych, podczas gdy w fazie II (976-1002 r.) obserwuje się przewagę nurtów wytwórczości lokalnej. Okresem dekadencji produkcji nazywa Zozoya fazę III (1002-1036 r.), kiedy to obserwuje się intensywny zanik niektórych technik i degenerację zdobnictwa.

J. N. Palazón w artykule *Cerámica musulmana de Murcia (España) con representaciones humanas* (s. 317-320) porusza interesujący problem dekoracji naczyń przedstawieniami postaci ludzkich. Prezentowane tam egzemplarze ceramiki pochodzą z miasta Murcia i przypuszczalnie stanowią pozostałości lokalnej wytwórczości w okresie od połowy XIII do początku XIV w. Analiza tych wielobarwnych dekoracji skłania autora do przyjęcia tezy, że ornamentacja figuralna powstała pod wpływem inspiracji orientalnych. Jak dotąd, zasięg występowania tego rodzaju wyrobów jest ograniczony do kilku prowincji hiszpańskich; masowość znalezisk w Murcii wskazywać może, że tu znajdowało się centrum ich produkcji.

Do najsłabiej poznanych w krajach basenu Morza Śródziemnego zaliczyć należy bez wątpienia zagadnienie produkcji ceramiki kuchennej, o czym dowodnie świadczy niewielka liczba wypowiedzi uczestników kolokwium na ten temat. Do nielicznych wyjątków w tym względzie zaliczyć należy pracę A. Bazzana i P. Guicharda *Céramiques communes médiévales de la région valencienne* (s. 321-330). Najstarsze wyroby znajdujące w rejonie Walencji (IV-VI w.) zdobione są ornamentem falistym; stanowią je głównie garnki (olle) o kulistych brzuścach i wypukłych dnach. Czasami zaopatrywano je w dwa ucha. Wyroby te produkowane były na kole techniką ugniatania. Forma ta dominuje nadal w okresie muzułmańskim, choć pojawiają się wówczas na większą skalę okazy szerokootworowe, głównie głębokie misy. Naczynia nadal lepione były ręcznie, choć zdaniem autorów stosowano wówczas zarówno koło wolno-, jak i szybkoobrotowe; wydzielają oni wyroby warsztatów wiejskich i miejskich (s. 327). W końcu X w. pojawia się ceramika szkliwiona, glazurę umieszczano na warstwie białej pobiałki. Równocześnie wzrasta zasób form, wśród których wymienić można m. in. dzbany, czarki z jednym uchem i flaszki o kulistym brzuścu. Artykuł uzupełniony jest rycinami i fotografiami naczyń.

Charakterystyczną cechą wytwórczości garncarskiej tej części Europy są, mające swój początek na obszarze Bliskiego Wschodu, naczynia pokryte warstwą metalicznego szkliwa, tzw. lustry. Stanowią one temat kilku kolejnych prac. Pierwsza z nich, autorstwa M. Jenkins nosi tytuł *Medieval Maghribi Luster-Painted Pottery* (s. 335-342) i dotyczy początków tej techniki dekoracji na obszarze obecnej Tunezji. Początkowo, tzn. około połowy IX w., technikę tę stosowano wyłącznie do ceramicznych elementów wystroju architektonicznego budynków (np. płytki posadzkowe, kafle, itp.), stopniowo upowszechniała się również do wyrobu naczyń gli-

nianych. Intensywny rozwój tego rodzaju zdobnictwa datuje się na połowę XI w., wówczas następuje też ekspansja owych wyrobów na tereny Hiszpanii. Duże centrum produkcji naczyń pokrytych szkliwem metalicznym powstało z czasem w Madrycie. Był to zarazem ośrodek eksportujący te wyroby (głównie omawiane wyżej bogato zdobione misy — *bacini*) na terytoria Włoch i południowej Francji. Do artykułu dołączone są liczne zdjęcia tej grupy ceramiki z kolekcji muzealnych całego świata.

Zbiór 140 fragmentów naczyń pokrytych szkliwem metalicznym pozyskano przy okazji prac wykopaliskowych w tunezyjskim mieście Kasba. Są one przedmiotem artykułu A. Daoulatli *Céramiques andalouses à reflets métalliques découvertes à la Kasbah de Tunis* (s. 343-357). Jak wykazały badania, jest to ceramika pochodząca z Andaluzji, skąd docierała do północnej Afryki i na Bliski Wschód. Słabą stroną pracy jest brak danych stratygraficznych, dlatego wywód autora koncentrowany jest na cechach stylistycznych ceramiki i studiach porównawczych. W omawianym artykule znaleźć można szczegółowy opis 57 fragmentów naczyń oraz ich ilustracje, sklasyfikowanych według rodzajów wystroju zewnętrznego wyrobów. Większość okazów datowana jest na XIII-XIV w.

Ceramikę ze szkliwem metalicznym stanowiącą import hiszpański na obszar południowej Francji prezentują G. Demians d'Archimbaud i C. Lemoine w artykule *Les importations valenciennes et andalouses en France méditerranéenne: essai de classification en laboratoire* (s. 359-372). Badaniami objęto 174 fragmenty naczyń, które poddano analizom laboratoryjnym. Punktem odniesienia do studiów porównawczych było 18 próbek ceramiki andaluzyjskiej. W efekcie przeprowadzonych badań wyodrębniono 3 grupy próbek z których dwie nawiązują do produkcji rejonu Walencji i okolic Malagi w końcu XIII i w XIV w., podczas gdy grupa trzecia wykazuje duże podobieństwo do produktów walenckich starszych. Podkreślając, że pochodzenie tej ostatniej grupy ceramiki jest nadal niejasne, autorki rezygnują równocześnie z precyzowania jej chronologii. Odpowiednie prace w tym zakresie są w toku. Artykuł ilustrowany jest rycinami naczyń i dendrogramami badań laboratoryjnych.

W omawianym tomie zabrakło pracy J. G. Hurst'a *The Export of Spanish Lustware to North West Europe*, która z niewyjaśnionych przez Redakcję przyczyn nie została wydrukowana. Z krótkiego abstraktu jaki znaleźć można na s. 373 wynika, że przedmiotem studiów tego autora były importy hiszpańskie (w tym lustry) na obszarach Wielkiej Brytanii, RFN i Skandynawii.

Związki pomiędzy sztuką orientalną i iberyjską (lokalną) zostały omówione na przykładzie analizy ceramiki z przedstawieniami figuralnymi w pracy B. M. Caviro *Temas figurados en las Lozas Doradas Levantinas* (s. 375-383). Są one najlepiej czytelne na przykładzie tzw. sztuki mudejar, będącej pomostem pomiędzy cywilizacjami Wschodu i Zachodu, islamem i chrześcijaństwem. Prezentowane przykłady naczyń z wyobrażeniami postaci ludzkich pochodzą z różnych kolekcji muzealnych i datowane są na XIV-XV w. Dekoracje te przechodzą liczne ewolucje do końca XV w., kiedy to pojawiają się motywy prostsze i zdegenerowane. W artykule zamieszczono sporo zdjęć z przykładami zdobnictwa figuralnego.

Omówienie stanu badań nad ceramiką katalońską znaleźć można w pracy M. Riu, *Estado actual de las investigaciones sobre las cerámicas catalanas de los siglos IX al XIV* (s. 385-395). Prezentowana przez niego ceramika pochodzi z 9 pieców średniowiecznych datowanych na okres od IX w. do XIII w. Obiekty te zlokalizowane w miejscowości Casampons były typu jedno- i dwukomorowego i służyły do wypału naczyń w atmosferze redukcyjnej. W dalszej części artykułu omówiono podstawowe kwestie związane z produkcją ceramiki katalońskiej (morfologia, technologia, zdobnictwo). W studiach tych, realizowanych przez Uniwersytet w Barcelonie, duże znaczenie przypisuje się badaniom surowców produkcji garncarskiej.

W artykule znaleźć można m. in. plany i przekroje odkrytych pieców, tabele kształtów części przybrzeżnych naczyń oraz klasyfikację ornamentów rytych.

Badania laboratoryjne tzw. ceramiki szarej ze stanowisk hiszpańskich — to problematyka kolejnego komunikatu *Primeros análisis químicos y espectroscópicos de la cerámica gris*, którego autorem jest J. Padilla (s. 397-402). Średniowieczna ceramika szara stanowi w Europie zachodniej, w tym w Hiszpanii, podstawową masę znalezisk z okresu od IX w. do XIV w. i produkcja jej jest kontynuowana aż do czasów nowożytnych. Mimo to, nie była ona dotąd przedmiotem studiów specjalistycznych. W pracy przedstawiono wyniki analizy materiałów uzyskanych w trakcie wykopalisk w klasztorze Sant Pere de Gran d'Escales (prowincja Barcelona). Jest to w gruncie rzeczy wstępna informacja o badaniach, gdyż nie zostały one jeszcze zakończone. Celem zastosowanych metod — spektralnych i analizy chemicznej — było uzyskanie danych na temat surowców wyjściowych służących do produkcji naczyń oraz technik ich wyrobu i wypału. Wywód ilustrowany jest wynikami analiz składu chemicznego gliny sześciu próbek oraz diagramami.

W pewnym stopniu kontynuację tematu, o którym była mowa wyżej, jest komunikat I. Ollich *Algunes peces de cerámica grisa medieval a Catalunya* (s. 403-405). Zawiera on ogólne uwagi o technologii wyrobu, zdobnictwie i datowaniu ceramiki tego typu oraz opis i ryciny siedmiu zrekonstruowanych naczyń, datowanych na X-XII w. (I grupa) i XIII-XIV w. (II grupa).

Bazylika de Santa Maria del Pi jest jedną z najstarszych świątyń Barcelony. Podczas prac rekonstrukcyjnych w kapitułarzu, dobudowanym do niej w końcu XV w., wydobyto z poziomu posadzki kilkadziesiąt naczyń i ich fragmentów, datowanych wstępnie na XIV-XV w. Osiem spośród nich, należących do ceramiki kuchennej (dzbanów), jest przedmiotem komunikatu J. F. Cabestany Fort i F. R. Villar *Hallazgos de cerámica medieval en la iglesia de Santa Maria del Pi de Barcelona* (s. 407-411). Uzupełnieniem opisu jest tablica z rycinami naczyń.

Najstarsze majoliki z terenu południowej Francji — to temat artykułu L. Valauri, M. Vichy, R. Broecker, M. C. Salvaire, *Les productions de majoliques archaïques dans le Bas-Rhône et le Roussillon* (s. 413-427). Wyroby te pojawiają się tam w drugiej połowie XIII w. Charakterystyczną cechą majolik tego regionu jest duża jednorodność form. Pod względem surowcowym dzielą się one na dwie duże grupy: a — ceramikę wykonywaną z glin kaolinitowych, b — ceramikę wytwarzaną z gliny wapiennej. W ich obrębie autorzy dokonują podziałów bardziej szczegółowych. Największe trudności pojawiają się przy próbach łączenia naczyń różnych form z konkretnymi ośrodkami produkcyjnymi. Jest to wynikiem słabego zaawansowania studiów nad surowcami ilastymi regionu. Artykuł ilustrowano rycinami ceramiki, mapką ośrodków produkcyjnych i wychodni surowców na obszarze południowej Francji oraz dendrogramami analiz.

E. Faure-Boucharlat, M. Colardelle, M. Fixot i J. P. Pelletier w artykule *Éléments comparatifs de la production céramique du XIe siècle dans le bassin rhodanien* (s. 429-440) omawiają garnki i dzbanki pochodzące z wykopalisk prowadzonych na różnych obiektach wczesnośredniowiecznych południowej Francji. Cechą wspólną tych wyrobów jest zbliżony do kuli kształt brzuśca i mniej lub bardziej wypukłe dna. Czytelnika polskiego z pewnością zainteresuje fakt występowania na nich znaków garncarskich; zebrano dotąd łącznie 422 dna ze znakami, w tym 6 egzemplarzy identycznych. Najczęściej spotykane rysunki znaków — to promienie i krzyże gwiaździste. Tym głównym motywom towarzyszą nierazko rysunki dodatkowe — koła, kwadraty, prostokąty itp. Tak więc „repertuar” symboliki nie odbiega od tego, który występuje na naczyniach glinianych w środkowej i wschodniej Europie. Różnorodność rysunków znaków autorzy tłumaczą funkcjonowaniem w przeszłości licznych ośrodków garncarskich, które w ten sposób znaczyły swoje naczynia (s. 439).

Problemy ewolucji garncarstwa średniowiecznego w południowej Francji przedstawiła na przykładzie badań ośrodka w Rougiers — G. Demians d'Archimbaud w artykule *Céramique et stratigraphie: L'évolution de la vaisselle commune en Provence aux XIIIe-XVe siècles d'après les fouilles de Rougiers* (s. 441-456). Jest to przykład wieloaspektowych studiów ceramicznych (analizą objęto 93 tysiące naczyń i ich fragmentów), które oprócz ewolucji chronologicznej i typologicznej wyrobów uwzględniają takie zagadnienia, jak rozmieszczenie zespołów w różnych dzielnicach miasta, obiektach, warstwach itp. Niewątpliwie pomocne dla ustaleń chronologicznych były znaleziska 114 monet, datowanych na okres od 1177 do 1420 r. Wywód autorki wzbogacony został licznymi wykresami analizy statystycznej (histogramy, wykresy liniowe na osi współrzędnych, pasmowe), tabelami klasyfikacyjnymi oraz katalogiem motywów zdobniczych naczyń.

Materiały z kolokwium zamyka komunikat J. Thiriot zatytułowany *Stratigraphie dans un four de potier du XIIe siècle à Saint-Victor-des Oules (Gard)* (s. 457-465). W wymienionej w tytule pracy miejscowości znajduje się przebadany systematycznie ośrodek produkcji garncarskiej, w którym odkryto 10 pieców do wypału naczyń datowanych głównie na XII w. Jeden z tych obiektów jest przedmiotem szczegółowej analizy. Zidentyfikowane wewnątrz pieca warstwy kulturowe powiązane z cyklem wypalania wyrobów. Na tej podstawie ustalono, że w omawianym piecu odbyły się co najmniej 23 wypały. Praca ilustrowana jest fotografiami i rycinami pieca oraz nawarstwień.

Przedstawiony wyżej przegląd artykułów i komunikatów wygłoszonych na sesji w Valbonne zamknąć chciałbym kilkoma uwagami natury ogólnej. Nie ulega wątpliwości, że dzięki tej publikacji uzyskaliśmy nie tylko panoramiczny obraz dokonań na polu analizy ceramiki wczesnośredniowiecznej i średniowiecznej w krajach zachodniej części basenu Morza Śródziemnego, lecz zarazem syntezę wiedzy na ten temat. Dlatego też omawiana praca służyć może jako przewodnik i punkt odniesienia do szerszych studiów w tym zakresie. Jest sprawą oczywistą, że czytelnik nie zawsze będzie usatysfakcjonowany ilością i jakością przekazywanej mu wiedzy. Kolokwium to obnażyło bowiem z całą wyrazistością podział na „bogaty” i „biedny” nauki. W tej pierwszej grupie umieścić należy bez wątpienia artykuły badaczy francuskich, włoskich i referentów z krajów nieśródnomorskich, którzy oprócz solidnych podstaw metodologicznych prezentują materiały pochodzące z systematycznych wykopalisk, a dobrze udokumentowanej stratygrafii, a wnioski i weryfikacja hipotez wspierane są skutecznie najnowocześniejszymi metodami badań laboratoryjnych i przetwarzania danych. Na drugim biegunie umieścić należałoby prace autorów z krajów północnoafrykańskich, którzy nie wykraczają z reguły poza ogólną prezentację okazów ceramiki, a omawiane przez nich zespoły pochodzące z wykopalisk są najczęściej pozbawione kontekstu stratygraficznego. Pośrednie miejsce zajmują referaty archeologów hiszpańskich, którzy, jak wynika z prezentowanych prac, nie uzyskali dotąd dostatecznych podstaw do uogólnień o chronologii i typologii publikowanych znalezisk, lecz przystąpili do tych studiów z dużym rozmachem, przy zastosowaniu różnorodnych metod, m. in. laboratoryjnych. Wprawdzie na wyniki przyjdzie jeszcze poczekać, lecz już teraz na przykładzie wymienionych prac zawartych w tomie zauważa się, że archeologia hiszpańska szybko nadrabia zaległości.

Charakterystyczną cechą prac autorów z przodujących ośrodków francuskich i włoskich jest znaczenie, jakie się przykłada do studiów nad określaniem pochodzenia ceramiki. Nazwiska takich badaczy, jak M. Picon, T. Mannoni czy D. Dufournier — to dziś niemalże symbole tego kierunku aktywności badawczej. Trzeba przy tym nadmienić, że zamieszczone w recenzowanym tomie przykłady zastosowań niektórych metod laboratoryjnych wskazują, że osiągnięto w tej mierze wymierne postępy. Kolejny, wyższy poziom tych studiów zdaje się też zwiastować wykorzy-

stanie na szerszą skalę środków automatycznego przetwarzania danych do opracowania wyników analiz specjalistycznych tendencja ta wyraźnie jest widoczna zwłaszcza w pracach autorów francuskich.

Znacznie mniej nowości metodologicznych dostrzega się natomiast w dziedzinie analizy morfologii i dekoracji naczyń, gdzie procedura badawcza jest zbliżona do znanej m. in. z prac większości autorów w naszym kraju.

Na zakończenie kilka słów o stronie edytorskiej publikacji. Wydano ją na papierze dobrej klasy, w formacie A-4, techniką drukopodobną typu offset (najnowszej generacji). Na podkreślenie zasługuje wysoka jakość zdjęć naczyń i ich szczegółów, która naszych rodzimych wydawców wprawić winna w kompleksy. Do uchybień edytorskich zaliczam natomiast: dowolności w pisowni imion autorów poszczególnych prac — pierwsze litery bądź pełne imiona, oraz w sposobie prezentacji poszczególnych autorów (tylko przy części nazwisk widnieją odnośniki do przypisu, gdzie się wyjaśnia kim jest autor i gdzie pracuje; co prawda można było z tego w ogóle zrezygnować, bo dane ogólne na ten temat znaleźć można w zamieszczonym na początku pracy spisie uczestników obrad). Nie udało mi się również odkryć klucza, według którego przygotowywane były streszczenia poprzedzające poszczególne prace. W szczególności mało użyteczne wydaje mi się zamieszczenie, co ma miejsce w niektórych przypadkach, streszczeń w tym samym języku co praca, zważywszy na międzynarodowy charakter spotkania. Pomimo tych usterek recenzowana publikacja stanowi bez wątpienia trwały dorobek archeologii europejskiej.

Andrzej Buko

